

Андрій ДЕМ'ЯНЧУК

У статті розглянуто історію та іконографію відомої у світі чудотворної римської ікони Богородиці «Salus Populi Romani» («Спасіння Римського Народу») та її копій в Україні. До найбільш знаних можна віднести ікону Богородиці Бердичівської, Летичівської, Кохавинської та інших. Значна частина ікон цього іконографічного шедевра була вивезена за кордон у середині ХХ ст. у період Другої світової війни. Інтерпретації цих ікон в мистецько-стилістичному відношенні в Україні відрізняються від римського оригіналу.

Ключові слова: українська ікона, Богородичний цикл, іконографічні типи, Богородиця «Salus Populi Romani» («Спасіння Римського Народу»), іконографія, стилістика.

Andriy DEMIANCHUK

UKRAINIAN INTERPRETATION OF THE ANCIENT ICONS OF THE THEOTOKOS

The history and iconography of the world famous miraculous Roman icon of the Theotokos «Salus Populi Romani» («Salvation of the Roman People») and its copies in Ukraine are considered in the article. The most prominent ones include the

УКРАЇНСЬКІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СТАРОВИННОЇ БОГОРОДИЧНОЇ ІКОНИ

У вівтарі базилики Санта Марія Маджоре (Basilica di S. Maria Maggiore – Святої Марії Великої, яка є найбільшим римським храмом, спорудженим на честь Матері Божої) зберігається славна ікона Богородиці, яка носить почесну назву «Salus Populi Romani» («Спасіння Римського Народу»). Існує й інша назва ікони – «Марія Сніжна». Ця назва пов'язана з церковним передаленням, а саме: Пресвята Діва Марія з'явилася уві сні римському папі Ліберію і повідомила про побудову нової церкви на місці де випаде сніг. І справді, вранці 5 серпня 352 р., на Есквілінському пагорбі папа Ліберій та громадяни Риму побачили ділянку землі вкриту білим снігом. Тому цей храм ще називали Санта Марія делла Неві (від італ. neve – «сніг»). Потрібно зазначити, що ікона Богородиці прославилася численними зціленнями та порятунком міста Риму і його околиць під час грізних війн та епідемій [15, с. 661–662].

З історії ікони відомо, що її привезли до Рима в 590 р. під час правління папи Григорія I. Канонічний акт коронування ікони здійснив папа Григорій XVI 15 серпня 1838 р. Тоді ж була проголошена папська булла «Caelestis Regina» («Цариця

Неба»). Вдруге ікона була рекоронувана папою римським Пієм XII 11 жовтня 1954 р. та проголошенням були «Ad Regnam Caeli» («До Царіці Небесної») [17; 18]. Відданість іконі засвідчили папи римські Іоанн Павло II та Бенедикт XVI, а також папа Франциск, який відвідав цю ікону наступного дня після обрання папою римським. Її копія була присутня під час Всесвітнього Дня Молоді (у 2000 та 2016 роках).

Створення ікони «Salus Populi Romani» вчені відносять до VI ст. Цілком можливо, що вона є копією більш давньої ікони, яку намалював апостол і євангеліст Лука. Частково цю думку підтверджує факт написання ікони на кипарисовій дошці завезеної зі сходу. Проте існує й інша думка, зокрема, мистецтвознавець Галина Колпакова зазначає, що остаточний вигляд ікони був сформований не раніше VIII ст., а прориси, ймовірно, були нанесені на ікону у XII (1100 р.) – XIII ст. [5, с. 253–254].

Академік Никодим Кондаков у другому томі своєї книги «Іконографія Богоматері» (СПб., 1915) зазначає, що Пресвята Богородиця зображена у темно-брунатному мафорії обшитому золотою облямівкою з підкладкою темно-зеленого кольору. На мафорію над чолом зображено золотий рівнораменний хрест. Пресвята тримає Дитятко Ісуса, обома, складеними донизу руками. Права рука тримає ліву, перехоплюючи її у зап'ясті [6, с. 171]. Хітон малинового кольору з вузькими рукавами та двома парними золотими окантовками на зап'ясті з хрестом посередині.

Дитятко Ісус одягнений в червоний хітон та охристо-коричневий гіматій, який вкривають золоті асисті, посилюючи світлотінь рельєфних складок одягу. Спаситель благословляє правою рукою, а лівою тримає закритий кодекс Євангелія. Його голова звернена у напрямку Матері [6, с. 171–172].

Монументальні постаті Богородиці й Дитятка розміщені на золотисто-охристу тлі, а навколо пресвятих голів золотисто-червоні німби (німб Дитятка не має хреста). Розмір ікони становить 117 x 79 см.

Копії римської ікони з базилики Санта Марія Маджоре зберігаються у вівтарях багатьох християнських храмів світу, є вони і в Україні. Найвідоміші – у Львові, Летичеві, Бердичеві, Кохавині, Бережанах та інших храмах.

icon of the Theotokos of Berdichiv, of Letychiv, of Kohavyna and others. The majority of the icons of the iconographic masterpiece was taken abroad in the mid 20th century. (During WWII). Interpretations of these icons in the artistic and stylistic relation in Ukraine differ from the Roman original.

Key words: *Ukrainian icon, the Theotokos cycle, iconographic types, the Theotokos «Salus Populi Romani» («Salvation of the Roman People»), iconography, stylistics.*

Львівська копія ікони «*Salus Populi Romani*», більш відомої як Богородиця «Розради», сягає кінця XVI ст. Її було намальовано на прохання генерала ордену єзуїтів Франциска Борджія у 1570 р. і передано чину Отців Єзуїтів у місто Ярослав (Польща). Згодом, її передали до Львова (храм апостолів Петра і Павла). 10 листопада 1630 р. ікону урочисто внесено до церкви й поміщено у вітварі. 1636 р. ікону прикрасили срібні позолочені шати, згодом ушанували численні дарунки (вота). Перед нею приходили помолитися великі церковні і світські достойники, зокрема, польські королі Сигізмунд III Ваза (1587–1632), Володислав IV (1632–1648), Ян Казимир (1648–1668), Ян III Собеський (1674–1696).

28 травня 1905 р. за дорученням Папи Пія X (1903–1920) ікону Матері Божої «Розради» було короновано. Акт коронування здійснив митрополит Львова архієпископ Йосип Більчевський.

1945 р. ікона була вивезена до Кракова, а 1974 р. до Вроцлава у церкву св. Климента. 13 грудня 1981 р., після введення надзвичайного стану в Польщі, львівська ікона Божої Матері «Розради» стала покровителькою робітників і «Солідарності». Нині її копія зберігається у Львівському музеї історії релігії. [2; 7; 13–14; 16; 20].

Летичівську ікону Богородиці (Королеву Поділля та Волині), вважають однією з найкращих копій ікони «*Salus Populi Romani*». Час її створення відносять до початку XVI ст., проте ім'я автора залишається невідомим. Ікона написана на полотні олійними фарбами, яке натягнуто на дошку. Її розміри становлять 128,5 x 92 см.

Відомо, що у 1606 р. Отці Домініканці привезли з Риму до Летичева копію ікони подаровану папою Климентом VII. Ця ікона була порятунком і захистом від татарської навали, про що свідчить летичівський та кам'янецький староста Ян Потоцький.

1654 р. Отці Домініканці, рятуючи ікону від знищення, перенести до Львова. 1722 р. її повернули до Летичева. Згодом, на підставі чисельних свідчень про чудесні зцілення, папа Пій VI, 1778 р. видав декрет про визнання ікони чудотворною. Акт коронування ікони Богородиці «Летичівської» здійснив 4 жовтня 1778 р. єпископ Станіслав Раймунд Єзерський [21]. З того часу ця чудотворна ікона стала захистом для віруючих Поділля. 1920 р. її вивезли до Польщі у місто Люблін.

Папа Римський Іоанн Павло II встановив літургійний день (6 липня) вшанування ікони Матері Божої «Летичівської» [21].

Ікона Богородиця «Бердичівська», (Божа Матір Святого Скапулярю, або «Шкаплерна») прославилася в монастирі Кармелітів Босих у Бердичеві (Житомирська обл.).

З історії ікони Матері Божої «Бердичівської» відомо, що вона була власністю родини Тишкевичів та зберігалася у замковій каплиці. 22 липня 1642 р. була передана до новозбудованого храму Отців Кармелітів Босих та поміщена у головному вівтарі у срібній рамі з формами стилю рококо, виготовленій у ювелірній майстерні у Вроцлаві.

Ікона заслонювалася зовнішнім образом Непорочного Зачаття Пресвятої Діви Марії (копія Бартоломео Мурільйо). Над іконою була монограма «MARIA» у променях, яку підтримували янголята. На фризі – золочений медальйон, увінчаний короною. Вівтар та вівтарну частину прикрашали численні дари, а також залишені предмети, як доказ зцілення Матір'ю Божою: протези та милиці калік, тощо [1, с. 19].

Вивчаючи іконографію ікони, можна ствердити, що її автор не дотримувався оригіналу. Він змалював її у західному стилі без лінійної суворості, золотого тла та грецьких літер, «малюючи обличчя сучасних живих людей, повних життя, краси і запалу», проте «зберігши типологічну композицію та розміри оригіналу» (117 x 79) [1, с. 22–23].

Відомо також, що ця ікона уславилася численними чудами, які записували до книги «Liber de exordia istius conventus, progressu et fundatione, inscriptionibus aliquibus et de miraculis ad imaginem BMW Berdiczouiensem spectantes». Культ Матері Божої у її чудотворній іконі, поширювали ченці ордену. Єпископ Київський Станіслав Заремба з Калинова (оздоровлений Матір'ю Божою Бердичівською), ознайомившись з документацією про отримані милості та чуда через посередництво Матері Божої, актом єпископської влади 23 травня 1647 р. визнав та всенародно оголосив ікону Матері Божої Бердичівської чудотворною [1, с. 24]. Ікону оздобили золотими та срібними коштовностями, а також срібним окладом, як вияв вдячності за отримані милості. Збережена від небезпек під час воєнних подій в минулому, тричі коронована, вона загинула разом зі святинею під час радянської окупації у 1941 р. [1, с. 21].

Нову ікону на замовлення отця-провінціала Ордену Кармелітів Босих у 1991 р. виконала художниця-реставратор Божена Муха-Совінська з Нової Гути (східна частина Кракова) [1, с. 30]. Основою ікони (143 x 93 см) стала водостійка багатошарова фанера. А сам образ виконаний олійно-смоляною технікою на заґрунтованому полотні. Слід зазначити, що виконання нової ікони було пов'язане з певними труднощами, а саме: не було кольорової репродукції давнього оригіналу, хоча було зібрано багато чорно-білих. На них

Матір Божа покрита вишитим окладом, з короною на голові. З огляду на цей факт, цінним став детальний опис ікони, виконаний отцем Броніславом Ярославським у 1921–1925 рр. після зняття чудотворної ікони з вітваря.

Незважаючи на те, що художниця не дотримувалась оригіналу, її копія відрізняється від римського оригіналу матеріалами, технікою виконання, композицією та розмірами, ікона вдало доповнена багатофігурними композиціями янголів довкола голів Богородиці та Дитятка Ісуса, а також оком Божого Провидіння у трикутнику (символу Пресвятої Трійці) вгорі [1, с. 30].

Цю ікону освятив папа римський Іван Павло II 9 червня 1997 р. у храмі святої Ядвіги у Кракові в присутності архієпископа Мар'яна Яворського, митрополита Львівського, та делегації бердичівських парафіян. З дозволу Апостольської Столиці, 19 липня 1998 р., ординарій Житомирської дієцезії єпископ Ян Пурвінський здійснив акт коронування ікони у Бердичеві [1, с. 6].

Про духовну суть і мистецьку вишуканість давньої та нових копій ікони Матері Божої «Бердичівської» довідуємося з праць українського вченого, професора Дмитра Степовика [9, с. 7–11; 10, с. 153–168].

Новітня історія Бердичівської чудотворної ікони Богоматері завершилася 16 липня 2006 року, коли в Бердичеві відзначалося 250-річчя з дня першого коронування ікони коронами папи Бенедикта XVI. Того року районний центр Житомирщини знову став місцем паломництва тисяч прочан. З цього часу Бердичівську чудотворну ікону змальовували багато сучасних українських мистців: Андрій Дем'янчук (2007 р.), Сергій Булко, Ігор Орищак та Ігор Леськів (спільний твір, 2008 р.), Василь Стефурак (2009 р.). [9, с. 9, 11].

Бережанську чудотворну ікону Пресвятої Богородиці на початку XVII ст. привіз до Бережан (Тернопільська обл.) шляхтич Олександр Синявський, як дар місту від Папи Римського Павла V. 26 листопада 1831 р. її урочисто перенесли до церкви Святої Трійці. З того часу ікона прославилася багатьма чудами [іл.6]. 2008 р. Папа Римський Бенедикт XVI своїм декретом відновив відпуст до Бережанської чудотворної ікони Пресвятої Богородиці [11].

Ікона Божої Матері Кохавинська (Гніздиців, Львівська обл.), відома з XVII ст., часу об'явлення цього чудотворного образу. Про цю подію молена знайти документальне свідчення у парафіяльній хроніці з 1927–1931 рр.: «Ця ікона намальована на дубовій дошці, гарно обробленій, один лікоть ширини та один і три четвертих ліктя довжини (56 x 82 см). На іконі зображена Пречиста Діва Марія, яка тримає на лівій руці Дитятко Ісуса, внизу напис

латинського мовою “O Mater Dei Electa Esto Nobis Via Recta” – О Мати Божа, вибрана, Ти є нашою прямою дорогою (до Бога)».

Згідно переказу ця ікона знаходилася на старому дубі в кохавинському лісочку при дорозі, яка проходила з міста Жидачева до міста Руди, (влітку 1648 р. її побачила Анна Воянковська) [12, с. 7]. 1680 р. на місці дуба була зведена дерев'яна каплиця у яку помістили давню ікону Дозвіл на будівництво дав архієпископ Львівський Костянтин Ліпський, а кошти – київський воєвода Євстафій Виговський з дружиною.

У 1740 р. церковна комісія зібрала свідчення про чудесні оздоровлення. 1747 р. на запрошення Львівського архієпископа Миколая Ігнатія Вижицького у цю місцевість приїхали Отці Кармеліти Босі та заснували монастир. 1748 р. Костянтин Виговський (власник містечка Руда) розпочав будову дерев'яного храму Вознесіння Господнього у якому можна було б помістити ікону Кохавинської Матері Божої.

12 травня 1755 р. архієпископом Вижицьким було створено церковну експертну комісію для вивчення всіх фактів зцілень та інших милостей пов'язаних з чудотворною іконою. 26 травня 1755 р., на підставі всіх свідчень і заключних актів, архієпископ Вижицький проголошує ікону Матері Божої Кохавинської чудотворною. 27 червня цього ж року ікону у процесії було перенесено з каплиці до новозбудованої церкви. «Ця церемонія відбулася з величезними почеснями за участю католиків трьох обрядів: латинського, візантійського та вірменського. Урочисту літургію очолив єпископ Львівський Лев Шептицький (згодом митрополит), приїхавши спеціально зі Львова разом зі своїм хором» [4].

1894 р. був зведений новий храм за сприяння отця Яна Тропінського. Який був посвячений 30 серпня, а 1 вересня – урочисте перенесення чудотворного образу Матері Божої. 8 вересня 1896 р. відзначали 250 річницю об'явлення чудотворного образу.

15 серпня 1912 р. з благословення Папи Пія Х відбувся акт коронування ікони Матері Божої (корони для церемонії виготовив майстер зі Стрия Юзеф Якша).

1931 р. чудотворним місцем опікувалися Отці Ісусівці. У 1939 р. ікона була вивезена до Польщі, а на її місці встановлена вірна копія (також вивезена у 1944 р.) [4]. Після реставрації у Кракові 1974 р. давню ікону було перевезено до міста Глівіце у храм святого Бартоломея.

У 1991 р. з виходом УГКЦ з підпілля новими господарями Кохавинської святині стали редемптористи (Чин Найсвятішого Ізбавителя), а церква отримала нове ім'я на честь Покрови Пресвятої

Богородиці. Монастир св. Герарда в Кохавино має статус новіціятського дому Львівської провінції [3; 8].

30 травня 2000 р. з Польщі привезли копію чудотворної ікони Матері Божої Кохавинської. 18 лютого 2001 р. було освячено ще одну копію встановлену у каплиці. Її автором є Оріся Николишин [4].

1. Ванат Б. Й. Санктуарій Матері Божої Шкаплерної у Бердичеві / Бенігнус Йосип Ванат ОСБ [переклад з польської: Валентина Корнеева]. – Краків: Видавництво Отців Кармелітів Босих. – 1998. – 83 с.
2. Данилів Н. 7 коронованих образів Богородиці, або львівські чудотворні ікони / Наталія Данилів. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://photo-lviv.in.ua/7-koronovanyh-obraziv-bohorodyci-abo-lvivski-chudotvorni-ikony/>
3. Ікона Кохавинської Богородиці. – [Електронний Ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Ікона_Кохавинської_Богородиці
4. Калинець Л. Кохавино – святиня галицька / Любомир Калинець. – [Електронний Ресурс]. – Режим доступу: <https://varianty.lviv.ua/27310-kokhavyno-sviatynia-halytska>
5. Колпакова Г. С. Мистецтво Візантії. Ранній та середній періоди. – М.: Азбука, 2010. – 528 с. (Нова історія мистецтва).
6. Кондаков Н. П. Иконография Богоматери. – СПб., 1915. – Т. 2. – С. 170–172.
7. Короновані ікони Львова / [Матлашенко Н., Хмільовський М.]. – [Електронний ресурс] / RISU // Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/relig_tourism/religious_region/40926/
8. Монастир св. Герарда (свт. Гнізди́чів) // Редемптористи. – [Електронний Ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cssr.lviv.ua/about/monasteries/gerarda-gnizdychiv/>
9. Степовик Д. Історія однієї чудотворної ікони / Дмитро Степовик // Вісник ювеліра України. – № 2, 2009. – С. 7–11.
10. Степовик Д. Новий ренесанс: Ікони Андрія Дем'янчука / Дмитро Степовик. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2012. – 368 с.: іл.
11. Церква Святої Трійці. – [Електронний Ресурс]. – Режим доступу: <http://map.ugcc.ua/view/117-tserkva-svyatoy-triytsi-m-berezhan-y-ternopilska-obl>
12. Чудотворні ікони та цілющі молитви // Церковний календар. – 2016. – 26 с.
13. Bardez S. Cudowne obrazy Matki Najświętszej w Polsce / O. Sadok Wincenty Fererjusz Bardez. – Lwów : [s.n.], Lwów : S. Bednarski. – 1891. – 307 s.
14. Druciarek P. Historie cudownych obrazów. Najświętszej Maryi Panny w Polsce / Piotr Druciarek. – Krakow : Wydawn. WAM, 2008. – 4 t. w 1 wol. ([12], 390; [4], 504; VII, 436; [4], VIII, 483, [39] s.) : il.
15. Noreen K. The icon of Santa Maria Maggiore, Rome: an image and its afterlife. – 2005. – S. 660–672.
16. Nowakowski E. O cudownych obrazach w Polsce Przenajświętszej Matki Bożej wiadomości historyczne, bibliograficzne i ikonograficzne przez X. Waclawa z Sulgostowa / Edward Nowakowski. – Krakow : [nakładem autora]. 1902. – 849 s.
17. Salus Populi Romani. – [Електронний Ресурс]. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Salus_Populi_Romani
18. Salus Populi Romani. – [Електронний Ресурс]. – Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Salus_Populi_Romani
19. Wolf G. Salus Populi Romani: Die Geschichte Römischer Kultbilder in Mittelalter / Wolf, Gerhard. [Weinheim]: VCH, Acta Humaniora, 1990. – 461 s. – S. 93–101.
20. Z dawna Polski Tys Krolowa. Przewodnik po sanktuariach maryjnych. Koronowane wizerunki Matki Bożej 1717 – 1983 [Material zebraly i opracowaly: S. M. Grazyna od Wszechposrednictwa M. B., S. M. Gizela od Niepokalanego Serca Maryi]. – Szymanow: Wydawnictwo: Siostry Niepokalaneki. – 1990. – 672 s.
21. Z historii Obrazu Matki Bożej Latyczowskiej. – [Parafia Matki Bożej Fatimskiej w Lublinie]. – [Електронний Ресурс]. – Режим доступу : <http://fatimska.lublin.pl/?p=main&what=98>.